

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/21708> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Huistra, Hieke Martine

Title: Preparations on the move : the Leiden Anatomical Collections in the Nineteenth Century

Issue Date: 2013-09-11

Appendix I. Curators of the Leiden Anatomical Cabinet, 1799–1902

1799–1848 Gerard Sandifort (1779–1848)

1848–1865 Hidde Halbertsma (1820–1865)

1865–1877 Johannes Boogaard (1823–1877)

1877–1902 Teunis Zaaijer (1837–1902)

Appendix II. Quotations

Prologue

Note 5

Een collectie van humaan materiaal heeft een moreel complex karakter en aan het beheren en exposeren van een dergelijke collectie worden normatieve eisen gesteld. Zo is het materiaal meestal niet zonder meer toegankelijk voor publiek.

Chapter 1. Take the Lid off before Use

Note 9

in een tamelijke kalme werkzame stemming en redelijk met mij zelve tevreden

Note 22

[het] hindert ... mij altijd op wandelingen dat ik zoo weinig met de lieve Moeder Natuur bekend en vertrouwd ben. Als ik weer in Leiden ben moet ik toch vooral werk maken van een toegangskaartje tot het museum.

Note 28

De verschillende musea werden als gewoonlijk door studenten weinig, door vreemdelingen veel bezocht.

Note 29

Een zoodanig kabinet [a cabinet containing objects useful for courses in anatomy and physiology] behoorde dan ... alle dag op vastgestelde uren open zijn, ten einde de studenten in de geneeskunde er vrijen toegang kunnen hebben, om er alle de deelen te beter van te leeren kennen.

Note 47

Jeder Studierende muß sich die Knochen des menschlichen Körpers zu verschaffen suchen, sollten sie auch nur aus den Begräbnissen gesammelt werden.

Note 53

Er zijn in een anatomisch laboratorium ten minste twee verzamelingen van praeparaten, n.l. de in het museum tentoongestelde en die der collegeverzameling. De praeparaten van de collegeverzameling worden geregeld gebruikt en dikwijls uit de flesschen genomen waaronder hun uiterlijk natuurlijk lijdt, zoodat zij niet geschikt zijn om te worden tentoongesteld.

Note 54

Voorwerpen, welke in wijngeest bewaard, doch voor demonstratie er uit genomen worden,

ten einde ze naauwkeuriger te kunnen bezigtigen, maken gewoonlijk geen deel uit der pronkstukken in anatomische musea, maar worden in de bijlocalen der laboratoria, zoogenaamde ‘handmusea’, bewaard; deze bevatten voorwerpen, die veel gebruikt worden en aan eene zekere verwisseling onderhevig zijn. (Dutch translation, Hyrtl 1865)

Gegenstände, welche in Weingeist aufbewahrt, zur Demonstration aber herausgenommen werden um genauere Besichtigung zu erwecken, bilden gewöhnlich keine Schaustücke anatomischer Museen, sondern werden in Nebengemächern der Laboratorien, songenannten ‘Handmuseen’, welche Alles enthalten, was häufig gebraucht wird, und einem gewissen Wechsel unterliegt, zur Benützung bereit gehalten. (Original German, Hyrtl 1860, 33–34)

Note 62

Dat deze verzameling niet alleen als verzameling is daargesteld, maar ook om een genoegzaam getal voorwerpen tot onderwijs voorhanden te hebben, bewijzen de zenuwpraeparaten, die de Hr. Tiedemann ons hier aantoonde. Deze praeparaten dan waren uitmuntend vervaardigt en bevatten der zenuwen de onderste en bovenste ledematen en die der grote holtens. Alle zenuwen waren in hunne onderlinge betrekking tot de nabijliggende deelen, bloedvaten, spieren, etc., ten duidelijkste zichtbaar; alle deze praeparaten waren in een groote kist, van binnen met tin beslagen, met wijngeest bewaard, waarmede zij allen doortrokken waren, en ook de bovenste konden in deze habitus nimmer bedreven.

Note 63

Te laat opgestaan om naar Sandifort te gaan.

Note 64

[The collection of the *Museum Anatomicum* is] dagelijks gebezigd bij het houden der collegien zoo van ontleed en natuurkunde van den Mensch in den gezonden en in den zieken staat, als bij die der vergelijking van den Mensch en Dieren, zoodat de Studeerende jeugd van [haar?]zelve in alle mogelijke nut geniet

Note 66

Bij mijne ... lessen over de vergelijkende Anatomie heb ik steeds van de preparaten van het Anatomisch Kabinet gebruik gemaakt, die dan op mijne aanvrage, naar mijne Collegiekamer moesten worden overgebracht.

Note 70

Wanneer men de praeparaten uit den spiritus neemt kan men ze naauwkeuriger bekijken, dan dit in de flesch, waar het eene door het andere bedekt wordt, mogelijk is. (Dutch translation, Hyrtl 1865)

Die Herausnahme der Präparate gestattet eine genauere Besichtigung derselben, als sie im Glase, wo Eins das Andere deckt, gestattet ist. (Original German, Hyrtl 1860, 481–482)

Note 74

Pathologische-anatomische praeparaten op spiritus worden van tijd tot tijd onbruikbaar, somtijds omdat de spiritus het karakteristiek van het preparaat doet verloren gaan, maar ook als de praeparaten dienst doen bij het onderwijs van bijna 200 studenten. Van elke gunstige gelegenheid werd gebruikt gemaakt om onbruikbaar geworden preparaten door nieuwe te vervangen.

Note 75

Ik ben gewoon om van alle band-paerparaten, van alles wat betrekking heeft om gewigtiger punten uit de leer der zintuigen op te helderen, uit de leer der ingewanden en der zenuwen dubbele exemplaren in voorraad te houden. (Dutch translation, Hyrtl 1865)

Ich pflege alle Bänderpräparate, alle Darstellungen von wichtigeren Demonstrationsobjecten aus der Sinneslehre, aus der Splancho- und Neurologie, in Doubletten vorrätig zu halten. (Original German, Hyrtl 1860, 34)

Note 81

Leerrijke lessen over de anatomie van het hart, kunnen alleen met behulp van praeparaten worden gegeven, aan welke alle die bijzonderheden duidelijk aan het licht zijn gebracht die aan versche harten niet behoorlijk kunnen waargenomen worden. (Dutch translation, Hyrtl 1865)

Lehrreiche Vorträge über die Anatomie des Herzens können nur unter Verwendung von trockenen und feuchten Herzpräparaten gegeben werden, an welchen alle jene Attribute des Herzens in's rechte Licht gesetzt sind, die am frischen Herzen nicht ganz deutlich zur Anschauung gebracht werden können. (Original German, Hyrtl 1860, 300)

Note 84

Wat de materiele subsidien voor het onderwijs in de Aantomie en Phijsiologie betreft merkt de Hoogleeraar Halbertsma op, dat het aantal lijken, dat hem voor de praktische oefeningen in de ontleedkunde ten dienste stond, hoewel alles behalve groot te noemen, echter voldoende is geweest voor het matige getal studenten, dat daaraan deel genomen heeft. Deze uitkomst heeft echter niet verkregen kunnen worden, dan door de bijzonderheid, dat sommige studenten zich op het vervaardigen van fijne vaat- en zenuwpraeparaten hebben toegelegd, die in spiritus bewaard wordende, hen in staat gesteld hebben om zich gedurende geruimen tijd met een en hetzelfde praeparaat bezig te houden.

Note 86

De Leijdenaars zijn even onwillig om ten behoeve van een Chirurgisch examen ad patres te gaan dan de Rotterdammers [Molewater lived in Rotterdam], Americanen, &c, met andere woorden, wij hebben ook geen cadaver disponibel. ... Hebt gij intusschen [before the exam] nog gelegenheid om een cadaver of gedeelte machtig te worden, bezorg het dan herwaarts; a propos! Zou [doctor] Schneevoigt u niet kunnen helpen? indien gij hem eens schreeft dat u

eene bened. extremititeit voor uw chirurgisch examen nodig hebt, en hem verzocht een zoodanig pars cadaveris voor dinsdag te zenden, naar het lokaal der anatomie alhier?

Note 89

Hoe ondoelmatig en onaangenaam het overdragen van nog druipende praeparaten op de spoedig tot een modderpoel geworden disseceertafel is; hoe veel spiritus hierbij te loor gaat, weet ieder praktisch anatoom bij ondervinding. (Dutch translation, Hyrtl 1865)

Wie unbequem und unangenehm das Uebertragen triefender Präparate auf den bald zu einer Lache gewordenen Secirtisch ist, wie viel Spiritus dabei verloren geht, kennt jeder praktische Anatom aus Erfahrung. (Original German, Hyrtl 1860, 32)

Note 95

Voor het houden van anatomische demonstratiën en de praktische ontleedkundige oefeningen der studenten waren in deze cursus 14 lijken beschikbaar. Wel was dit getal iets grooter dan in het vorige jaar, de meerdere behoeften echter die bij het toenemend aantal studenten bestond maakte dat het nog steeds gering te noemen is, en ook voor het onderwijs in de ontleedkunde is het te hoopen dat door het tot stand komen van een stedelijk ziekenhuis hierin eenige verbetering zal koomen.

Note 102

Hedenmorgen bezocht [ik] voor het eerst weer de praktische collegia, ook de chirurgie en zag allerlei ellendigheden. Onder anderen een pièce de caractère waarin de mensch een nietig figuur maakt. Eene zeer arme vrouw in bed met twee kindertjes, tweelingen waarvan zij onlangs bevallen is, ieder ongeveer 1 voet naauwelijks lang, en wier cadavertjes door Broers [pathology professor] reeds bij voorraad aan jongelieden beloofd waren om ze op sterk water te leggen. Ondertusschen leefden die zedelijke wezens nu nog en de moeder ... hoorde zonder eenige smart dat ze wel sterven zouden, want zij kon ze toch niet onderhouden.

Note 106

lijkenstudie, waaraan het gevoel en de reuk zich moeten gewennen, gelijk de soldaat aan het vuur en de kruitdamp.

Note 109

Het ongewone der anatomische werkzaamheden, het ongezellige der omgeving, dat op ieder mensch indruk makende zegel des doods, overtuigen zelfs den ongevoeligen, bij eene eerste bezoek in onze lijkenkamers ... dat de anatomie geen aesthetische zijde bezit. De eerste indruk, dien zij op ons maakt, is koud en ernstig; geen vrolijke muse begroet ons op dezen duisteren drempel; – het is de hand des doods, die ons wenkt om in te gaan. Hoe veelen keeren er jaarlijks om, nadat zij voor den eersten maal in dit vertrek [de ontleedzaal] hebben rondgezien, waar hij zich alleen kan te huis gevoelen, wiens wil die kracht, wiens neiging zoo innig is, en wiens egoïsme tot die opoffering instaat is, welke de ontleedkunde

van ieder jong mensch vordert, die zich aan hare beoefening toewijdt. (Dutch translation, Hyrtl 1865)

Die Neuheit der anatomischen Beschäftigung, das Unheimliche der Umgebung, die auf jedes Menschenherz Eindruck machenden Embleme des Todes, lassen es selbst dem Gefühllosen beim ersten Besuch unserer Leichenstätten ... inne werden, dass die Anatomie keine ästhetische Seite hat. Der erste Empfang, den sie uns bietet, ist kalt und ernst; keine heitere Muse begrüsst uns an dieser düsteren Schwelle, – erst ist die Hand des Todes, die uns zum Eintritt winkt. Wie viele kehren alljährlich um, nachdem sie zum erstenmal in diese Räume beglickt, die nur Heimath werden können demjenigen, dessen Wille jene Kraft, dessen Hingebung jene Innigkeit besitzt, und dessen Egoismus jener Entsagung fähig ist, die die Anatomie von jedem ihrer Jünger fordert. (Original German, Hyrtl 1860, 41)

Note 111

Ook wij begonnen al vroeg met het menscheijk geraamte en menschenbeenderen. Zo werden wij voorbereid voor lijkenstudie

Note 117

Heeft de ontledkundige eenmaal, gewoonlijk echter niet dan na veel oefening en inspanning, te beschikken over al de middelen, die de techniek hem aanbiedt; is hij daarbij doordrongen van de noodzakelijkheid eener bijna overdreven zorg voor reinheid en zindelijkheid, dan wordt het anatomisch praeparaat onder zijne hand een schilderij, waarop hij de ontledkundige verhoudingen afmaalt, dan overwint hij den afkeer, dien de ontledkunde, op eene andere wijze beoefend, noodzakelijk moet te weeg brengen.

Note 118

Na het maken van eene kruissnede alleen door de huid heb ik de huid met de vier gemaakte lappen zoover losgepraepareerd als noodig was om de grenzen van den tumor te kunnen overzien ... Onder de kin bevindt zich eene opening in den wand, die toegang geeft tot de holte, die oorspronkelijk met een gladden wand is bekleed geweest, daar de huid met dien wand geheel was vergroeid, zoo is bij het afpraepareren der huid de wand der holte daaraan blijven zitten

Note 119

een overlansche snede met slijting van de tong en de onderkaak

Chapter 2. Make Do and Mend

Note 3

In de tweede plaats hebben deze praeparaten voor Brugmans waarschijnlijk zelden tot détailstudie gediend.

Note 23

op billijke voorwaarde van schadevergoeding

Note 32

Daar UEGA verlangt dat alle voorwerpen welke niet regstreeks tot de verzameling van de Vergelijkende ontleedkunde behooren, maar meer tot de Natuurlijke Historie betrekking hebben, worden gevoegd bij het Kabinet van de Natuurlijke Historie, zal ik niet in gebreken blijven om in den tijd alle voorwerpen van dieren in liquor bewaart, waaronder de zo leerzame als uitgebreide collectie van Schelpdieren & de gedroogde of opgezette dieren; alle fossile beenderen; en verder van alle sceletten en koppen van dieren, welke dubbel zijn één exemplaar aan voornoemd kabinet aftegeven, waarmede ik hoop aan de intentie van UEA te voldoen

Note 33

2. In dit Museum zullen bijeen gebracht en bewaard worden de Diersoorten, (de mensch uitgezonderd) en derzelver geheele of gedeeltelijke Skeletten, voorts Fossilia en Delfstoffen
3. Geene, het zij pathologische hetzij phiysiologische praeparaten van de bijzondere organen der dieren, behooren tot den Omvang van dit Kabinet

Note 36

Door wanbeleid van de Leidse curatoren – die geen idee hadden wat voor soort collectie zij in huis gehaald hadden – was de verzameling al in 1820 uit elkaar gevallen. ... de curatoren [namen] het dramatische besluit om de collectie Brugmans over beide instellingen [natural history museum and Anatomical Cabinet] te verdelen. ... De curatoren begrepen niet dat de grondgedachte van de collectie – de vergelijking van skeletten en orgaanstelsels door de gehele dierlijke serie heen tot de mens toe – door deze opdeling volledig te niet gedaan werd.

Note 41

Veranderingen in den normalen toestand en daaruit voortkomende gedaante der diersoorten. Vooral van den Mensch door Klimaat, levenswijs, enz. – Hiertoe behoort onder anderen een ongemeen zeldzame en belangrijke rei van omtrend 120 menschedels uit veele verschillende gewesten, alle gerangschikt naar derzelver Geographische legging, beginnende met de Noordpool en eindigende met den Equator – Afgietsels van aangezichten van verschillende natien zijn hierbijgeplaatst, enz.

Note 52

Meenen eindelijk sommigen, dat die gemiddelde maat iets denkbeeldigs is, wij stemmen het gedeeltelijk toe. Maar zoo is dan ook de gemiddelde temperatuur, de gemiddelde barometerstand enz. iets denkbeeldigs. En ondertusschen zullen de physici zich dat denkbeeldige niet laten ontwingen; zij hebben er te veel schoons en nuttigs uit geleerd. Ik hoop, dat wij in de natuurkennis van den mensch onze wetenschappelijke vrienden in dit opzigt zullen navolgen. Overigens verwijze ik voor dergelijke methode van onderzoek naar de scherpzinnige geschriften van Quetelet.

Note 53

De Negerschedels, die ik tot mijn tegenwoordig opstel onderzocht, behoorden alle tot de verzameling van den Hoogleeraar Brugmans, die zich thans in het Museum der ontleedkunde van de Leidsche Hoogeschool bevindt. De Hooggeleerde Heer Sandifort heeft met eene bereidwilligheid, waarvoor ik hem openlijk wensch dank te zeggen, deze verzameling tot mijn onderzoek opengesteld

Note 56

verzamelingen, inrigtingen en hulpmiddelen voor het onderwijs

Note 65

Op eene enkele zeer beperkte plaats doet zich de bouw dezer kogels [the *globuli dentis*, thought to be involved with the production of dentine, a component of teeth] anders voor, dan op het verreweg grootere gedeelte van de dwarsche doorsnede, waaruit ik mikroskopische plaatjes geslepen heb.

Note 66

Onder de stellingen waardoor Brugmans zoo krachtadig de leer der zoogenoemde humoralisten heeft trachten omver te werpen, behoort ook zijne verklaring van het ontstaan van den kankers, welken hij niet, als reeds in het bloed aanwezig zijnde, eer dat het vaatgestel werd aangedaan, (zoo als toen nog door den geleerden Van Gesscher en vele voorname Geneeskundigen gesteld werd), beschouwde, maar veronderstelde dat eene eigenaardige verandering in de vaten en overige vaste deelen, het ontstaan van de kanker vooraf ging.

Note 80

Dr. Bogstra beschreef vijf schedels uit het Anatomisch Kabinet der Leidsche Hoogeschool [in his dissertation]. Alle deze schedels werden, om het onderzoek gemakkelijker te maken, digt bij het mediane vlak verticaal doorgezaagd

Note 86

zeer goed herkenbare lever

Note 91

de ondergetekende [Brugmans] [heeft] zich beijvert om ten dienste zijner lessen over de Natuurlyke Geschiedenis, bijzonder voor die over Vergelykende Ontleedkunde, eene vrij uitgestrekte verzameling met veele kosten en arbeid bij elkander te brengen, ten einde dus enigszins in 2 of 3 takken der wetenschap te kunnen suppleren, hetgeen bij het Academisch Cabinet ontbreekt, om zijne toehoorders niet onkundig te laten van de vorderingen, welke in de Natuurl. Historie bijzonder als subsidiaire wetenschap van de Ontleed- en Natuurkunde van den mensch beschouwd in de laatste jaren door zo veele beroemde mannen in geheel Europa gedaan is.

Note 94

Reeds in 1829 heb ik op de oprigting van een kabinet van vergelijkende anatomie bij de Curatoren der Hooge School aangedrongen; ik heb daarmede aangehouden tot 1861, toen ik op eene wijze behandeld ben, die mij nu alle verdere pogingen voor goed heeft doen staken. Ik stel hoogen prijs op eene verzameling van vergelijkende ontleedkunde, maar ik stel nog hooger prijs op mijn zelfstandig karakter, en wil liever mijn lievelingsdenkbeeld laten varen, dan bedelen als voor eene gunst, om iets, dat de wetenschap als haren regtmatigen eisch mag doen gelden

Note 98

Het kan niet missen of de ijver van velen voor dit vak van studie [natural history based on comparative anatomy] zal opgewekt worden en de wetenschap zal meer en meer beoefenaars winnen.

Note 103

Indien men een oog slaat op de schets van deze Verzameling, door wijlen den Hoogleraar Brugmans zelve opgemaakt ... zal gemakkelijk uit beide die stukken blijken, dat de geheele aanleg van deze Verzameling van den beginnen af geweest is om daarvoor het maaxsel en de verrichtingen van het menschelijk lichaam zo veel te beeter te leeren kennen en alle de lessen over de Anatomie Comparata van wijlen den Hoogleraar Brugmans hebben immers ook altoos die strekking gehad ...

In de tegenwoordige Staat dezer Wetenschap is het ook niet mogelijk de onderscheidene functien der deelen van het menschelijke lichaam te verklaren, zonder tot de anatomie comparata zijn toevlugt te neemen, zijnde deze de rijke hulpbron tot de natuurkundige [fysiologische] kennis van het menschelijk lichaam.

Note 105

[Hierbij moet wel in het oog worden gehouden, dat] eene verzameling van vergel. ontleedk. als aanhangsel van een kabinet van menschelijke anatomie en physiologie, hoe voortreffelijk ook, nooit ingerigt kan zijn, noch behoort te zijn, zoo als eene verzameling van vergel. ontleedkunde ter opheldering der dierkunde. De laatste [verzameling ter opheldering der dierkunde], hoezeer ook dienstbaar aan algemeene physiologie ... [door de gemeenschappelijke band, welke alle wetenschappen verbindt] moet eene uitgebreidheid hebben, welke tevens eene geheel afzonderlijke strekking heeft.

Note 112

Hoe het zaad zich naar buiten heeft moeten ontlasten, liet zich aan ons praeparaat tot ons leedwezen niet meer aantoonen, daar de dieper gelegen organen der buikholte in verweekten toestand verkeerden en dus van het vermoedelijke vas deferens niets meer viel te ontdekken.

Chapter 3. Dead Body in the Closet

Note 3

Op dien regenachtige octoberdag zag men Hildebrand met een vreemdeling door Leydens straten hollen, om eerst de doode beesten in het museum van natuurlijke, en daarna de doode Farao's in het museum van onbekende historie te gaan aanschouwen; vervolgens een blik te werpen op de kindertjens die nooit geleefd hebben der Anatomie, en daarna op de portretten der doode professoren die eeuwig leven zullen op de senaatskamer ... Om een weinig verscheidenheid daar te stellen, bezochten wy daarop de Burcht die zelf een lijk is, vroeger bewoond door de Romeinen, ADA, en die Rederijkerskamer waarvan zoo vele geniën lid waren. Ten slotte zagen wy ook nog den sineeschen en japanneeschen inboedel by den heer Siebold, en rustten eindelijk uit in de societeit Minerva.

Note 6

Wy kennen Hem door twee middelen. Ten eersten door de schepping, onderhoudinge ende regeringhe der geheele werelt: overmist de selve voor onsen ooghen is als een schoon boec, in welke alle schepselen, groote ende cleyne, ghelijck als letteren zijn, *Die ons de onsienliche dinghen Gods gheven te aenschouwen, {namelijck sijn eeuwighe Moghentheyte ende Godtheyte, als d'Apistel Paulus seght. Rom. 1, 20, welke dinghen alle ghenoechsaem zijn om de menschen te overtuyghen ende haer alle onschult te benemen.}* Ten tweeden geeft hij Hem-selven ons noch claerder ende volcomelijcker te kennen door sijn heylich ende Goddelic woort

Note 12

Ik heb de eer, U.H.E.A. kennis te geven, dat het Museum Anatomicum dagelijks voor een ieder geopend is. Ik noem het *eenen vrijen toegang*, wanneer men een Cabinet kan bezigtigen, door aan het gebouw te bellen of zich bij den custos te verwoegen, die allernaast dit gebouw woont, zoodat ik verklare, niet te begrijpen waartoe het bewijs van Lidmaatschap van het Landhuishoudkundig Congres moet dienen.

Zoo echter het Bestuur van bovengemeld Congres door vrijen toegang verstaat: het niet betalen van 10 of 25 centen aan den custos, dan zie ik mij verpligt, in het belang van dezen mijnen custos op te treden. De fooijen afkomstig van de bezigtigers van het Museum Anatomicum maken een wezenlijk gedeelte uit van de revenues van de custos, zoodat het eene onaangename teleurstelling zoude zijn, ze hem bij deze gelegenheid te ontnemen, vooral wanneer men bedenkt, dat de H.H. Leden van het Congres niet zullen aarzelen, aanmerkelyker sommen aan minder wetenschappelijke doeleinden, gedurende de drie dagen van de bijeenkomst, te besteden.

Note 19

Manche, bisher nur mit den feinsten Parfums zufriedene, Dame hat mit wahrem Heroismus den Alkoholgeruch eines im stärksten Weingeist erhärteten Gehirns ihres Mitmenschen ganz unbeachtet gelassen, um die vielsagende Oberfläche eines solchen Gehirns mit ihren zarten Fingers genauer prüfend betasten zu können.

Note 20

und dass zulest die zartesten Dames mensliche Gehirnthteile so tapfer in die Hand nahmen, wie irgend ein Candidatus medicinae.

Note 42

thans [zijn] beide mij ter dienste staande lokalen amphitheatres gewijs ... gebouwd, en [kunnen] dus voor het houden van een Collegien gelijk voor Physiologie minder geschikt ... geacht worden. Bij de thans bestaande inrigting keeren de toehoorders die vooraan zitten, den Hoogleeraar veelal den rug toe, wat mijns bedunkend niet zeer gunstig op de aandacht kan werken, vooral naar [?] dien moeilijkeren onderwerpen door uit de hand op het bord ontworpenen teekeningen moeten worden opgehelderd.

Note 51

Ofschoon nog niet alles in het tegenwoordige emplacement beantwoordt aan de eischen, die wij meenden te mogen stellen, verheugen wij ons aanvankelijk over de groote verbetering, die deze verplaatsing ten gevolge heeft gehad. Deze verbetering betreft voornamelijk de gehoorzalen, de sectiezaal, de werkkamers, de inrigting der kasten, het licht, om niet te spreken van zoovele andere zaken, die in een rapport als het onderhavige minder op hare plaats zijn en waarover ik breedvoeriger handelde toen ik de eer had de lessen in het nieuwe lokaal in het jaar 1860 op den eersten October te openen.

Note 52

Moet het gebouw uit een architectonisch oogpunt beschouwd, het gebouw zoo als het zich van buiten voordoet met zijn nederigen voorgevel, met zijn bespottelijk, tweeslachtig, bolvorming achterdeel, met zijn in vier vakken verbedeeld tuintje, met zijn houten hek en hekjes, niet als een *monstrum horrible visu* worden aangemerkt?

Note 55

waren genoodzaakt op de treden van den trap, zelfs op de randen van den gootsteen plaats te nemen.

Note 64

Op de Bloemmarkt alhier is men bezig met het bouwen van eene tent, welke dienen moet om het Anatomisch Museum van dr. P. Spitzner, uit Parijs, te bevatten. Het museum bestaat uit 6000 wassen voorwerpen, voorstellende geheele lichamen, deelen van het menschelijk lichaam, ziekteverschijnselen enz Deze verzameling zal, te oordeelen naar de uitgebreidheid, vele dergelijke, ons van kermissen welbekend, in belangrijkheid overtreffen. De laag gestelde entreprijs zal zeker velen uitnoodigen om deze verzameling te gaan zien. Het museum wordt a.s. Dinsdag voor slechts eenige dagen geopend.

Note 65

Onder de zaken, welke aan het nieuwe gebouw op de Ruine (afdeeling Anatomie) dringend voorziening vereischen, behooren in de eerste plaats de toegangen. Zoowel aan de voor als

achterzijde zijn dezelve gebrekkig, dat het personeel tot mijne afdeeling behorende van tijd tot tijd genoodzaakt wort, het terrein der vleugels te overschrijden of over het hek te klimmen, ten einde binnen te komen.

Note 66

bespottelijke, tweeslachtig bolvormige achterdeel

Note 67

Aan de achterzijde van het anatomisch kabinet bij de poort, die in de Zonneveldsteeg uitkomt, bevindt zich een klein straatje, dat door eene breede strook grond, met grof zand bestrooid, van de groote straat gescheiden wordt. Bij overvloedige regen blijft het water in groote plassen voor genoemd straatje staan, waardoor het onmogelijk wordt om op eene behoorlijke wijze door de poort in den tuin achter het Anatomisch kabinet te komen.

Note 70

Hetzelfde [being in need of new fluid] mag ik beweren van vele praeparaten, welke reeds vermeld staan in den Catalogus van het Museum Anatomicum, en dus reeds voor mijne komst alhier aanwezig waren; deze zijn voorhands uit de kasten genomen om geen aanstoot aan nijdige en critiserende blikken te geven en nu in een verborgen hoek dorst te lijden.

Note 75

Met den grootsten ijver en de meeste zorgvuldigheid houdt de directeur [Halbertsma] zich steeds bezig de aanwezige praeparaten na te zien en te herstellen, en het onnutte af te zonderen ... Met regt is het minder zijn oogmerk bij de uitbreiding den verzameling aan het kabinet een voorkomen te geven, dat door het buitengewonen der zaken het groote publiek of min ervaren bezoekers verbaast, als wel eene verzameling te bezitten van zaken, nuttig en onontbeerlijk voor het onderwijs en de wetenschap.

Note 79

het anatomisch-physiologisch-pathologisch kabinet, het welk reeds zoo eene groote uitgestrektheid heeft, dat hetzelve met de buitenlandsche kabinetten van dien aart, zoo in nuttigheid voor de wetenschappen als de wijze waarop de preparaten ten toon gesteld zijn, kan wedijveren

Note 80

[Ruysch heeft] door de inrigting zijner verzameling getond, dat hij de ware methode, den echt wetenschappelijken geest miste; hij maakte de ontledkunde als het ware tot een mode-artikel van de grooten der aarde.

Note 81

De ontledkunde heeft aan Ruysch enkele belangrijke aanwinsten te danken, maar wij kunnen ons niet losmaken van de overtuiging, dat met eene betere methode een zóo

langdurig en zóó werkzaam leven, bij eene bijna voortdurend ongestoorde gezondheid, meer vruchten voor onze wetenschap had kunnen opleveren.

Note 83

Hij [a person managing a university collection] laat bezoekers toe in de verzameling, wanneer dit voor het gebruik waartoe zij bestemd is geen bezwaar doet ontstaan. Zoodra het belang van het onderwijs of der inrigting het verbiedt, wordt bezoek geweigerd

Note 89

Door de zuivere toonen en echt musikalen tact der musikanten om hunnen instrumenten te handteeren hoop ik, dat het sombere aan een anatomisch kabinet verbonden meer zal vervallen en den bezoeker, zenuwachtig gedrukt door de verschillende onaangename gewaarwordingen, in zijne vorige opgeruimde stemming zal terugbrengen.

Note 90

De skeletten zijn gemerkt van A tot V; op den schedel zijn het geslacht en zooveel mogelijk de leeftijd vermeld

Chapter 4. Adieu Albinus

Note 1

‘de eerste universiteit ... “met voorrang in subsidiën en tractementen”’

Note 7

L’académie de Leyde est la premiere de l’Europe. Il semble que tous les hommes célèbres dans la république de lettres, s’y sont rendus pour la faire fleurir, depuis son établissement jusqu’à nos jours.

Note 8

de kosten daarvan [reorganizing anatomical collections in the Anatomical Theatre] [zijn] gering ... ten opzichte van de eer, die daaruit zoude voortvloeyen voor deeze Academie, als konnende zich dan beroemen niet alleen op eene uitmuntende Bibliotheek, voortreffelyken Tuin, fraay Kabinet van Natuurlyke Zeldzaamheden, maar ook van een Theatrum Anatomicum, verciert met de Kabinetten van twee beroemde Hoogleeraren [Rau and B.S. Albinus] en vele andere treffelyke zaaken, die hetzelve boven alle andere doen uitmunten

Note 14

die hoogte ... waartoe dezelve oirspronkelijk bestemd en indertijd zoo door de vermaardheid, welke dezelve in de geheele geleerde weereld verkreegen heeft, als door de kostbaarste verzamelingen, welke aldaar zyn byeengebragt, geregtigd is geworden

Note 16

[The governors have been told that] de Hoogeschool van Leyden den naam zal aannemen

van Koninklyke Universiteit van Holland; en ... dat de nodige maatregelen zullen worden genomen, om haar den meesten luister en den grootsten roem bij te zetten ..., [the governors are] doordrongen van het gevoel der uitnemende waarde der weldaad door Zijnen Koninklyke Majesteit in deze aan de Hoogeschool geschonken, als welke daardoor boven alle andere Academien van het Rijk verheven en in staat gesteld wordt om voortaan en voor altoos door geheel de geleerde wereld in al dien bloei en luister te schitteren, waartoe dezelve oorspronkelyk is aangelegd en welke zy gedurende haar geheel bestaan ... heeft verdiend en staand gehouden.

Note 17

dienstknecht van den Leidschen Rector

Note 30

materiële subsidiën van het akademische onderwijs

Note 32

Er zullen aan elke der hooge scholen, tot ondersteuning en bevordering van het onderwijs in de ontleedkunde, geneeskunde, heilkunde en vroedkunde, kabinetten zijn van anatomische, physiologische en pathologische praeparaten en voorwerpen, waarbij ook zoodanige praeparaten van *anatomie comparata*, welke tot opheldering van de kennis van het menschelijk lighcaam kunnen dienen, zullen gevoegd worden.

Note 33

De kabinetten tot bevordering van het onderwijs in de ontleedkunde, genees, en vroedkunde zijn of meerder of minder van Anatomische, Physiologische en Pathologische praeparaten en voorwerpen voorzien – doch niet in die hoeveelheid, welke vereischt wordt en de naam van Albinus, wiens kabinet tot de Akademische bezittingen behoort, moge veel doen vermoeden; wij zouden echter den waarheid geen hulde doen, zoo wij uwe Excellentie verzekerden dat Leyden te dezen opzigten op de hoogte der Wetenschap is, en dat de behoeftes niet van aanbelang zijn, te meer daar de Anatome Comparete bij het Organiek Besluit in hare waarde geschat nog zooveel, zoo niet alles te wenschen overlaat.

Note 46

Onder de verplichtingen, welke ons zijn opgelegd, behoort ook wel voornamelyk de behartiging van alles het welk zou kunnen strekken tot handhaving van de roem der hooge school.

Note 55

Onder de aanwinsten welke deze hoogeschool in het afgelopen jaar gedaan heeft, mag in de eerste plaats genoemd worden het zoo kostbaar kabinet van wijlen den hoogleraar Brugmans, waardoor deze hoogeschool, vooral in het vak van vergelijkende ontleedkunde eene verzameling heeft mogen verkrijgen, welken niet alleen met andere dergelyke verzamelingen in ons vaderland kan wedijveren, maar welke zoo in naauwkeurigheid als uitgebreidheid, misschien alle andere dergelyke verzamelingen, zoo in als buiten ons

vaderland overtreft en welke de uitnemende talenten van den, voor de wetenschappen helaas te vroeg gestorven vorige eigenaar geen minder eer aandoet, als de roem en luister dezer hoogeschool daardoor wordt vermeerderd en uitgebreid.

Note 56

Niet minder roemrijk zoude het voor deze Hoogeschool zijn, indien algemeen bekend werd hoedanig de reeds alomme zo vermaarde verzameling, bestaande uit de afzonderlijke kabinetten van de Hoogleeraaren Rau, Albinus, van Doeveren en anderen, door deze nog op nieuw ... [is?] vermeerderd, en tot het onderwijs in alle de vakken van de ontleedkunde geschikter was geworden.

Note 59

haec etiam supellex aucta, et praesenti disciplinae conditioni accommodata est ... Accessiones vere isignes nactum est Museum nostrum, emtis cum Brugmansianis, tum Bonnianis copiis.

Note 60

Brugmansius ... thesarum reliquerat praeparationum, quibus Anatomia comparata et Pathologia multis partibus illustrarentur, [quem nunc Regiae liberalitate acceptum refert Museum nostrum]

Note 61

Non minoribus laudibus praedicanda est Bonnii collectio, in primis in parte Pathologica.

Note 63

Het is Uwe Excellentie [Minister of Education] bekend dat sedert meer dan een eeuw de Leydsche Hooge School beroemd is geweest vooral voor de studie der medicijnen, en dat de roem, welke Boerhaave verworven heeft, is blijven voortduren tot op onzen tijd.

Note 66

De verzameling van anatomische praeparaten, waarbij de kabinetten van Albinus, Brugmans en anderen geplaatst zijn, blijken steeds de bewondering van veele in en uitlandsche geleerden weg te dragen.

Note 68

[de anatomische collecties,] onder het speciaal toeverzicht van den zedigen zoon en waardigen opvolger van den groten Sandifort geplaatst

Note 69

de verdienstelijken hoogleraar Sandifort ..., welke op het voetspoor van zijne, waardigen vader, deze verzameling in de beste orde onderhoud

Note 71

Wij vinden ons gedrongen om aan Uwe Majesteit onze erkentelijkheid en onzen gevoeligen

dank te betuigen voor dit aanzienlijk en kostbaar geschenk [the Bleuland collection], hetwelk als blijk van Uwe Koninklijke milddadigheid tot een blijvend sieraad zal verstrekken voor deze Hoogeschool, en tot derzelve nut en bloei, zoo wij vertrouwen niet weinig zal toebrengen. Hetzelve heeft nog te meerdere waarde voor deze Hoogeschool, daar aan dezelve eene diergelijke verzameling geheel ontbrak, en eene dusdanige niet dan na langen tijd en met groote moeite en kosten zoude hebben kunnen bijeengebracht worden.

Note 76

Tam splendide locupletatum cum esset Museum, idem de integro disponendum et ordinandum erat; quippe quod e diversis collectionibus, Ravii, Albini, Doeverni, Ledebœrii, Rocquettii, Brugmansii, Bonnii, constans, suum etiam et proprium ordinem et veluti faciem habitumque referre oportebat. Itaque quae separata hucusque, ea confundere institui, et persici hoc, ut omnia uno neque interrupto ordine decurrant, singulis tamen praeparatis addito numero et nomine ejus collectionis, ex qua quidque prosectum esset.

Note 77

Viele Gefäßeinspritzungen von Albinus – Ein einziges Präparat von Ruysch, ein eingespritzter Kindskopf. Dann viele Präparate zusammen von Bonn, Brugmanns [*sic*], Sandifort und Rau. – Eingespritzte Eingeweide aller Art. – Steine, Blasen, besonders von van Doweren: Saugadern, Milzen, Lebern; eingespritzt.

Note 82

Das Fehlen historischen Interesses, welches der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts eigen war und dazu Platzmangel im Institut, in welchem die Anatomie von 1859–1923 [Geyskes and Van der Klaauw dated the 1860 move in 1859] untergebracht war, haben zur Folge gehabt, dass der Bestand der alten anatomische Kabinette ständig zurückging, was bei grösseren Sorgfalt und Neigung für diese Dinge nicht der Fall gewesen sein würde. Ein Teil der Präparate ist nicht nur in neue Flaschen überführt oder neu afmontiert worden, man hat sogar auch in dieser unhistorisch fühlenden Zeit die alten Etiketten entfernt und alle Spuren der alten Herkunft der Präparate vernichtet. ... Durch diesen museumstechnischen Fehler haben diese Präparate ihren eigentümlichen historischen Wert verloren.

Note 91

De ontruiming van de mahoniehouten kast leverde een droevig schouwspel op. Achthonderd vuile flessen, vele met beschimmelde inhoud, moesten in de kelders van het Anatomisch Laboratorium worden opgeborgen. Vele praeparaten stonden droog, vele oude fiolen waren gebarsten en verweerd. De kurken waren in de flessen gevallen, van vele fraaie darmpraeparaten zag men slechts een drabbige massa op de bodem van het cilinderglas.

Note 92

Ohne Zweifel stammen viele Präparate in der neuen Abteilung der Sammlung des neuen Anatomischen Institutes aus den alten Kabinetten. Es ist praktisch unmöglich, diese mit Sicherheit herauszufinden.

Bibliography

Manuscript sources

Leiden University Library, Special Collections

Archief van Curatoren, 1815–1877 (AC2)

Archief van Curatoren, 1878–1953 (AC3)

Archieven van Senaat en Faculteiten (ASF)

Bibliotheca Publica Latina (BPL)

Leiden University Medical Center, Anatomical Museum archives

‘Katalogus spiritus-prepar. kast prepareerkamer’, no date

‘Notulenboek Pathologie’, no date

Teunis Zaaier, ‘Inventaris der verzameling in het Anatomisch Kabinet van de Rijks Universiteit te Leiden’, 1892

Teunis Zaaier, ‘Katalogus der ras-schedels, bekkens en skeletten in het Anatomisch Kabinet der Rijks-Universiteit te Leiden’, 1893

E. van der Guyten, ‘Catalogus van het Anatomisch Kabinet te Leiden’, 1 October 1910

Royal College of Surgeons of England, Archives (RCSE)

RCS-MUS/1/1/3, Hunterian Trustees Minute Book, Vol. 3, 1900–1959

RCS-MUS/6/1, Visitor books for the Royal College of Surgeons’ Museums

RCS-MUS/6/2/1, Register of illustrious and distinguished visitors, 1805–1932

RCS-MUS/8/2, Annual Reports of the Conservator to the Museum Committee, 1863–1958

RCS-MUS/8/3/1, Reports from the Board of Curators, 1800–1822

MS0007/1/4/2, Diaries William Clift, 1811–1842

MS0007/1/2/2, Purchasing Collections and Specimens, William Clift, 1806–1841

MS0018/3/1, Papers relating to the Hunterian Museum, Arthur Keith, 1909–1934

MS0027, John Thomas Quekett papers, 1840–1848

MS0134, Henry Vandyke Carter papers, 1853–1855

MS0025/1/4/1, Reporting to senior management, Richard Owen, 1831–1852

Stadsarchief, Rotterdam

328, Families Molewater en Rose

Utrechts Archief, Utrecht

59, Archief van het College van Curatoren van de Rijksuniversiteit te Utrecht, 1815–1954

Legislation

‘Organiek Besluit Hoger Onderwijs’, 2 August 1815 (RDHE 1815)

Medical Laws (*Geneeskundige Wetten*), 1 June 1865 (ML):

‘Wet regelende het geneeskundig staatstoezicht’

‘Wet regelende de voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van geneeskundige, apotheker, hulpapotheker, leerling-apotheker en vroedvrouw’

‘Wet regelende de uitoefening der geneeskunst’

‘Wet regelende de uitoefening der artsenijsbereidkunst’

‘Wet tot vaststelling van bepalingen betreffende het begraven van lijken, de begraafplaatsen en de begrafenisregten’, 10 April 1869 (BA)

‘Reglement op het beheer en het gebruik der verzamelingen, inrigtingen en hulpmiddelen voor het onderwijs aan de Universiteiten des Rijks’, 31 December 1879 (Regl. 1879)

‘Wet tot Regeling van het Hooger Onderwijs’, 28 April 1876 (HEA)

Printed sources

Dutch surnames containing particles like *van*, *der* and *de* are indexed under the main component, meaning that, for example, ‘De Rooy 2011’ is alphabetized under R, not D.

- Ackerknecht, Erwin H. (1967), *Medicine at the Paris Hospital, 1794–1848* (Baltimore: Johns Hopkins University Press)
- Aerts, Remieg (2004), ‘Een staat in verbouwing. Van republiek tot constitutioneel koninkrijk, 1780–1848’, in: Remieg Aerts et al., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780–1990* (4th edn, Nymegen: SUN), 11–95
- Alberti, Samuel J.M.M. (2005a), ‘Objects and the Museum’, *Isis*, 96: 559–571
- (2005b), ‘Owning and Collecting Natural Objects in Nineteenth-Century Britain’, in: Marco Beretta (ed), *From Private to Public. Natural Collections and Museums* (Sagamore Beach: Science History Publications), 141–154
- (2007), ‘The Museum Affect. Visiting Collections of Anatomy and Natural History’, in: Aileen Fyfe and Bernard Lightman (eds), *Science in the Marketplace. Nineteenth-Century Sites and Experiences* (Chicago: University of Chicago Press), 371–403
- (2009a), ‘Wax Bodies. Art and Anatomy in Victorian Medical Museums’, *Museum History Journal*, 2: 7–36
- (2009b), *Nature and Culture. Objects, Disciplines and the Manchester Museum* (Manchester: Manchester University Press)
- (2011), *Morbid Curiosities. Medical Museums in Nineteenth-Century Britain* (Oxford: Oxford University Press)
- Angel, Gemma (2012), ‘The Tattoo Collectors. Inscribing Criminality in Nineteenth Century France’, in: *Bildwelten des Wissens. Kunsthistorisches Jahrbuch für Bildkritik*, 9.1: *Präparate* (Berlin: Akademie Verlag), 29–38
- Appel, René and Ross, Tomas (eds) (2007), *De beste spannende verhalen uit Nederland en Vlaanderen* (Amsterdam: Uitgeverij 521)
- Bakhuizen van den Brink, J.N. (ed) (1976), *De Nederlandse Belijdenisgeschriften* (Amsterdam: Ton Bolland)
- Bal, Mieke (1996), ‘The Discourse of the Museum’, in: R. Greenberg, B.W. Ferguson, and S. Nairne, *Thinking About Exhibitions* (London: Routledge), 201–218
- Barge, J.A.J. (1925), ‘University of Leiden Department of Anatomy’, *Methods and Problems of Medical Education*, 3: 99–108
- Bates, A.W. (2008), ‘“Indecent and Demoralising Representations”. Public Anatomy Museums in Mid-victorian England’, *Medical History*, 52: 1–22
- Bennett, Tony (1995), *The Birth of the Museum. History, Theory, Politics* (London: Routledge)
- Bergvelt, Ellinoor (2005), ‘Tussen geschiedenis en kunst. Nederlandse nationale kunstmusea in de negentiende eeuw’, in: Ellinoor Bergvelt, D.J. Meijers, and M. Rijnders (eds), *Kabinetten, galerijen en musea. Het verzamelen en presenteren van naturalia en kunst van 1500*

- tot heden* (Zwolle: Waanders), 343–372
- Berkel, Klaas van (1985), *In het voetspoor van Stevin. Geschiedenis van de natuurwetenschap in Nederland, 1580–1940* (Meppel: Boom)
- Berkowitz, Carin (2012), ‘Systems of Display. The Making of Anatomical Knowledge in Enlightenment Britain’, *British Journal for the History of Science*, published online 12 September 2012 <<http://dx.doi.org/10.1017/S0007087412000787>>
- Bervoets, Jan (1982), ‘Alexander VerHuell en zijn fantastische verhaal “No. 470, Hoogewoerd”’, *De Revisor*, 9 (2): 30–36
- (ed) (1983), *Nederlandse gruwelverhalen uit de negentiende eeuw* (Utrecht: Veen)
- Beukers, Harm (1983), ‘De beginjaren van de microscopie aan de geneeskundige faculteiten te Utrecht en Leiden’, *Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek*, 6: 65–81
- (1984), ‘Groei en ontwikkeling. De Leidse faculteit der geneeskunde in het derde kwart der negentiende eeuw’, in: Willem Otterspeer (ed), *Een universiteit herleeft* (Leiden: Brill), 76–102
- Billets in the Low Countries, 1814–1817. In a Series of Letters* (1818) (London: Stockdale)
- Binnenste buiten, de mens ontleed. 12 februari 2010 tot 24 januari 2011* (2010) (Groningen: Universiteitsmuseum Groningen)
- Blancken, Gerard (1697), *A Catalogue of All the Cheifest Rarities in the Publick Theater and Anatomie-Hall, of the University of Leyden* (Leiden: Hubert van der Boxe)
- Blanken, G.H. (1869), *Het aantal studenten aan de Hoogeschool te Leiden van 1775 tot en met 1868* (Leiden: Steenhoff)
- Bogtstra, Jan Nicolaas (1864), *De schedel met ingedrukte basis* (Leiden: Hazenberg)
- Bogusch, Gottfried, Graf, Renate and Schnalke, Thomas (eds) (2003), *Auf Leben und Tod. Beiträge zur Diskussion um die Ausstellung “Körperwelten”* (Darmstadt: Steinkopff)
- Bonner, Thomas Neville (1995), *Becoming a Physician. Medical Education in Britain, France, Germany, and the United States, 1750–1945* (Oxford: Oxford University Press)
- Boogaard, Johannes A. (1865), ‘De indrukking der grondvlakte van den schedel door de wervelkolom, hare oorzaken en gevolgen’, *Nederlands tijdschrift voor geneeskunde*, 9: 81–108
- Boon Mesch, H.C. van der (1825), ‘Lofrede op Sebald Justinus Brugmans’, *Werken der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen*, 7: 197–360
- Borgonjen, Renée (2007), ‘Onderwijs op sterk water. Het Anatomisch Museum in Leiden door ZEE – grafisch en architectonisch ontwerpen’, *de Architect. Interieur*, 24: 28–29
- Bozman, C.A. (1958), ‘Planning and Setting Out a Modern Medical Museum’, *The Medical Press*, 3 September 1958, 842–846
- Brock, A.J.P. van den (1930), ‘The Institute of Anatomy, University of Utrecht’, *Methods and Problems of Medical Education*, 16: 131–137
- Brugmans, Sebaldus Justinus (1781), *Dissertatio physico mineralogica inauguralis de lapidibus et saxis agri Groningani* (Groningen: Doekema & Muller)

- (1785), *Dissertatio de puogenia, sive mediis quibus natura utitur in creando pure* (Groningen: Doekema)
- Brugmans, Sebald Justinus et al. (1805), *Pharmacopoea Batava* (Amsterdam: Johannes Allart)
- Buklijas, Tatjana (2005), ‘Dissection, Discipline and Urban Transformation. Anatomy at the University of Vienna 1845–1915’ (unpublished doctoral thesis, University of Cambridge)
- Burg, Martijn Jacob van der (2007), ‘Nederland onder Franse invloed. Cultuurtransfer en staatsvorming in de napoleontische tijd, 1799–1813’ (unpublished doctoral thesis, University of Amsterdam)
- Burmeister, Maritha Rene (2000), ‘Popular Anatomical Museums in Nineteenth-Century England’ (unpublished doctoral dissertation, Rutgers University)
- Bynum, William F. et al. (2006), *The Western Medical Tradition, 1800 to 2000* (Cambridge: Cambridge University Press)
- Bynum, William F. and Porter, Roy (eds) (1993), *Companion Encyclopedia of the History of Medicine*, 2 vols (London: Routledge)
- Calisch, Isaac Marcus and Calisch, Nathan Salomon ([1864]), *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal* (Tiel: Campagne), available at <<http://www.dbnl.org>>
- Calkoen, Godert Theodoor Allard (2012), ‘Onder studenten. Leidse aanstaande medici en de metamorfose van de geneeskunde in de negentiende eeuw (1838–1888)’ (unpublished doctoral thesis, Leiden University), available at <<https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/20129>>
- Capadose, Abraham (1825), ‘Lofrede op Sebald Justinus Brugmans’, *Werken der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen*, 7: 363–605
- Chaplin, Simon (2009), ‘John Hunter and the “Museum Oeconomy” 1750–1800’ (unpublished doctoral thesis, University of London)
- Close Koenig, Tricia (2011), ‘Betwixt and Between. Production and Commodification of Knowledge in a Medical School Pathological Anatomy Laboratory in Strasbourg (mid-19th Century to 1939)’ (unpublished doctoral thesis, Université de Strasbourg), available at <<http://scd-theses.u-strasbg.fr/2323>>
- Cobbold, Thomas S. (1866), *Catalogue of the Specimens of Entozoa in the Museum of the Royal College of Surgeons of England* (London: Hardwicke)
- Cook, Harold J. (2002), ‘Time’s Bodies. Crafting the Preparation and Preservation of Naturalia’, in: Pamela H. Smith and Paula Findlen (eds), *Merchants and Marvels. Commerce and Representation of Nature in Early Modern Europe* (London: Routledge), 223–247
- Cooke, Martyn (2011), Interview by author, London, 11 April 2011
- Corradini, Elena and Bukowski, Marek (2012), ‘Proposed European Anatomical Collections Network’, *University Museums and Collections Journal*, 5: 119–132, available at <<http://edoc.hu-berlin.de/docviews/abstract.php?id=39599>>
- Couvée, G. (1900), *Pigmentatie der epidermis bij melanosarcoom* (Leiden: Brill)

- Crombie, A.C. (1994), *Styles of Scientific Thinking in the European Tradition*, 3 vols (London: Duckworth)
- Cunningham, Andrew (2001), 'The End of the Sacred Ritual of Anatomy', *Canadian Journal of Medical History*, 18: 187–204
- (2002), 'The Pen and the Sword: Recovering the Disciplinary Identity of Physiology and Anatomy Before 1800. I: Old Physiology – the Pen', *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 33 (4): 631–665
- (2003), 'The Pen and the Sword: Recovering the Disciplinary Identity of Physiology and Anatomy Before 1800. II: Old Anatomy – the Sword', *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 34 (1): 51–76
- (2010), *The Anatomist Anatomis'd. An Experimental Discipline in Enlightenment Europe*. (Farnham: Ashgate)
- Cunningham, Andrew and Williams, Perry (eds) (1992), *The Laboratory Revolution in Medicine* (Cambridge: Cambridge University Press)
- Cuvier, Georges and Noël, J.F.M. ([1811]), *Rapport sur les établissemens d'instruction publique en Hollande et sur les moyens de les réunir à l'Université Impériale* (Paris: Fain)
- Czermák, Johann (1879), *Gesammelte Schriften*, i (Leipzig: Engelmann)
- Daniëls, C.E. (1902–03), 'Levensbericht van T. Zaaïjer', *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1902–1903*: 155–176
- Daston, Lorraine and Galison, Peter (1992), 'The Image of Objectivity', *Representations*, No. 40: 81–128
- (2007), *Objectivity* (New York: Zone Books)
- Deelman, H.T. (1920), *De Geneeskunst Voor Honderd Jaren. Ontleend Aan Het Dagboek-reisjournaal Van C.B. Tilanus* (Haarlem: F. Bohn)
- Delft, Dirk van (2005), *Heike Kamerlingh Onnes: een biografie. De man van het absolute nulpunt* (Amsterdam: Bert Bakker)
- Desmond, Adrian (1989), *The Politics of Evolution. Morphology, Medicine, and Reform in Radical London* (Chicago: University of Chicago Press)
- Dickenson, Donna (2009), *Body Shopping. Converting Body Parts to Profit* (Oxford: Oneworld Publications)
- Dicks, Bella (2003), *Culture on Display. The Production of Contemporary Visibility* (Maidenhead: Open University Press)
- Dominicus, W. (1878), *Ontleedkundige aantekeningen betreffende het achterhoofsbeen* (Leiden: Somerwil)
- Dorsman, Leen (2008), 'Slaapmutsen en ornamenten? Over het bestuur van een universiteit in de negentiende eeuw', *Studium*, 1: 32–46
- Duchesne, Jean (1834), *Voyage d'un iconophile. Revue des principaux cabinets d'estampes, bibliothèques et musées d'Allemagne, de Hollande et d'Angleterre* (Paris: Heideloff et Campé)
- Duuren, David van et al. (2007), *Physical Anthropology Reconsidered. Human Remains at the Tropenmuseum* (Amsterdam: KIT)

- Edwards, J.J. and Edwards, M.J. (1959), *Medical Museum Technology* (London: Oxford University Press)
- Elshout, Antonie M. (1952), *Het Leidse kabinet der anatomie uit de achttiende eeuw. De betekenis van een wetenschappelijke collectie als cultuurhistorisch monument* (Leiden: Universitaire Pers Leiden)
- Engberts, Dirk and Hogendoorn, Pancras (2010), 'Een onrustig bezit', *Vitrine. Magazine voor museumbezoekers*, 23 (7): 26–27
- Engel, Hendrik (1986), *Hendrik Engel's Alphabetical List of Dutch Zoological Cabinets and Menageries* Pieter Smit, A.P.M. Sanders, and J.P.F. Veer (eds), (2nd edn, Amsterdam: Rodopi)
- Erkelens, Anne Leendert (1902), *Retentio dentium* (Leiden: IJdo)
- Erkelens, Helma (2006), *Oefening baart kunst. Verloskundig onderwijs in de 19e eeuw* (Groningen: Universiteitsmuseum Groningen)
- Fabian, Ann (2010), *The Skull Collectors. Race, Science, and America's Unburied Dead* (Chicago: University of Chicago Press), available at <<http://public.eblib.com/EBLPublic/PublicView.do?ptiID=602613>>
- Farber, Paul (2000), *Finding Order in Nature. The Naturalist Tradition from Linnaeus to E. O. Wilson* (Baltimore: Johns Hopkins University Press)
- Ferrari, Giovanna (1987), 'Public Anatomy Lessons and the Carnival. The Anatomy Theatre of Bologna', *Past & Present*, 117: 50–106
- Findlen, Paula (1989), 'The Museum. Its Classical Etymology and Renaissance Genealogy', *Journal of the History of Collections*, 1: 59–78
- Flourens, P. (1856), *Recueil des éloges historiques lus dans les séances publiques de l'Académie des Sciences*, i (Paris: Garnier)
- Foucault, Michel (1976), *The Birth of the Clinic. An Archaeology of Medical Perception* (London: Tavistock)
- Fröber, Rosemarie (2003), 'The Anatomical Collection in Jena and the Influence of Carl Gegenbaur', *Theory in Biosciences*, 122: 148–161
- Geer van Jutphaas, B.J.L. de (1869), 'De regeling van het hooger onderwijs in Nederland in 1814', *Nieuwe bijdragen voor regtsgeleerdheid en wetgeving*, 19: 212–273
- Geesink, Ingrid and Steegers, Chantal (2009), *Nader gebruik nader onderzocht. Zeggenschap over lichaamsmateriaal* (The Hague: Rathenau Instituut), available at <<http://www.rathenau.nl/publicaties.html>>
- Geyskes, D. and Klaauw, C.J. van der (1934), 'Der heutige Zustand der anatomischen Kabinette früherer Jahrhunderte in Leiden', *Janus: Archives internationales pour l'histoire de la médecine et pour la géographie médicale*, 38: 1–14
- Gijzen, Agatha (1938), *'S Rijks Museum van natuurlijke historie, 1820–1915* (Rotterdam: Brusse)
- Good, Byron J. and Good, Mary Jo DelVecchio (1993), "'Learning Medicine". The Constructing of Medical Knowledge at Harvard Medical School', in: Shirley Lindenbaum and Margaret M. Lock (eds), *Knowledge, Power and Practice. The*

- Anthropology of Medicine and Everyday Life* (Berkeley: University of California Press), 81–107
- Le Grand, John (2001), *Anatomisch Museum* (2nd edn, Groningen: Faculteit der Medische Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen)
- Groen, M. (1987), *Het wetenschappelijk onderwijs in Nederland van 1815 tot 1980. Een onderwijskundig overzicht*, 2 vols (Eindhoven: Eindhoven University of Technology)
- GSC (Groninger Studenten Corps Vindicat atque Polit) ([1884]), *Groninger Studenten Almanak Voor Het Jaar 1885* (Groningen: Van Boekeren)
- Guislain, Joseph (1842), *Lettre médicale sur la Hollande, adressé à MM les membres de la Société de Médecine de Gand* (Gand: Gyselynck)
- Hackett, Cecil John (1954), ‘The Undergraduate Teaching Medical Museum’, in: *Proceedings of the First World Conference on Medical Education, London 1953* (London: Oxford University Press), 529–537
- Halbertsma, Hidde Justusz. (1843), *Dissertatio historico-medica inauguralis de Antonii Leeuwenhoeckii meritis in quasdam partes anatomiae microscopicae* (Deventer: De Lange)
- (1855), *Bijdrage tot de ziektekundige ontleedkunde der tanden* (Amsterdam: Van der Post)
- (1864), ‘Normaal en abnormaal hermaphroditismus bij de visschen’, *Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Afdeling natuurkunde*, 16: 165–178
- (1865), ‘De derde gewrichtsknobbel (condylus tertius) van het achterhoofdsbeen’, *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, 9: 222–227
- Hallam, Elizabeth (2013, forthcoming), *The Anatomy Museum. Death and the Body Displayed* (London: Reaktion Books)
- Haneveld, G.T. (1978a), *Bijdrage tot de geschiedenis der pathologische anatomie: Utrecht in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam: Ronald Meesters)
- (1978b), ‘Koning Willem de Eerste en de anatomische collecties’, in: *Acta octavi conventus historiae scientiae medicinae matheseos naturaliumque excolendae Bergae ad Zomam, a.d. septimum-, sextum-, quintum decimum kalendas apriles MCMLXXVII*, ii (Amsterdam: Meesters), 83–90
- Harris, Henry (1999), *The Birth of the Cell* (New Haven: Yale University Press)
- Harting, Pieter (1878), *Voorheen en thans, 1828–1878. Herinneringen, opmerkingen en wenken door een oud-student* (Utrecht: Greven)
- Haverkorn van Rijsewijk, Karel Theodoor (1900), *Myocarditis tuberculosa* (Rotterdam: De Jong)
- Heiningen, T.W. van (ed) (2008), *The Correspondence of Sebald Justinus Brugmans (1763–1819), Tools and Sources for the History of Science in the Netherlands*, 1 (The Hague: Dutch History of Science Web Centre), available at <<http://www.dwc.knaw.nl/literatuur/tools-sources>>
- Heller, Hugo (1881), *Over hygroma colli cysticum congenitum* (Leiden: Van Doesburgh)
- Hendriksen, Marieke (2012), ‘Aesthesis in Anatomy. Materiality and Elegance in the

- Eighteenth-Century Leiden Anatomical Collections' (unpublished doctoral thesis, Leiden University)
- Hermans, Tilly and Zonneveld, Peter van (eds) (1985), *Leiden. Het land der letteren* (Amsterdam: Meulenhoff)
- 'Het physisch, chemisch, anatomisch en physiologisch laboratorium te Leyden' (1859), *Nederlandsch Magazijn*, 1859: 64
- Heynsius, A. (1869), 'De inrichting van het physiologisch laboratorium', *Onderzoekingen gedaan in het physiologisch laboratorium der Leidsche Hoogeschool*, 1: 1–13
- Hildebrand (Nicolaas Beets) (1851), *Camera obscura* (3rd edn, Haarlem: Bohn)
- Hildebrandt, Georg Friedrich (1830), *Handbuch der Anatomie des Menschen*, i: *Allgemeine Anatomie* Ernst Heinrich Weber (ed), (4. Ausg, Braunschweig: Schulbuchhandlung)
- Hillman, William Augustus (1841a), *Catalogue of Specimens of Mammalia and Birds in Store-Bottles (Upper Store-Room, No. 2)*. *Royal College of Surgeons, London*. (London: Taylor)
- (1841b), *Catalogue of Specimens of Invertebrata in Store-Bottle (Upper Store-Room, No. 3)*. *Royal College of Surgeons, London*. (London: Taylor)
- Hirschauer, Stefan (2006), 'Animated Corpses. Communicating with Post Mortals in an Anatomical Exhibition', *Body & Society*, 12 (4): 25–52
- Hoeven, Jan van der (1842), *Bijdragen tot de natuurlijke geschiedenis van den negerstam* (Leiden: Luchtmans)
- (1860), *Berigt omtrent het mij verleende ontslag als opperdirecteur van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden* (Amsterdam: J. H. Gebhard)
- (1867), 'Over den aard en het doel der vergelijkende ontleedkunde, en over hare hulpmiddelen te Leiden', *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde*, 11: 657–65
- Hooke, Robert (1705), *The Posthumous Works of Robert Hooke, M.D.S.R., Geom. Prof. Gresh. &c. Containing His Cutlerian Lectures, and Other Discourses Read at the Meetings of the Illustrious Royal Society ... Publish'd by Richard Waller, R. S. Secr.* (London: Smith and Walford)
- Hopwood, Nick (2002), *Embryos in wax. Models from the Ziegler studio, with a reprint of "Embryological wax models" by Friedrich Ziegler* (Cambridge: Whipple Museum of the History of Science)
- (2007), 'Artist Versus Anatomist, Models Against Dissection. Paul Zeiller of Munich and the Revolution of 1848', *Medical History*, 51: 279–308
- (2009), 'Embryology', in: Peter J. Bowler and John V. Pickstone (eds), *The Cambridge History of Science*, vi: *The Modern Biological and Earth Sciences* (Cambridge: Cambridge University Press), 285–315
- Horn, Wilhelm (1831), *Reise durch Deutschland, Ungarn, Holland, Italien, Frankreich, Großbritannien und Irland; in Rücksicht auf medicinische und naturwissenschaftliche Institute, Armenpflege u. s. w.*, i (Berlin: Enslin)
- Hoskins, Janet (1989), 'On Losing and Getting a Head. Warfare, Exchange, and Alliance in a Changing Sumba, 1888–1988', *American Ethnologist*, 16 (3): 419–440
- Huisman, Tim (2009), *The Finger of God. Anatomical Practice in 17th-Century Leiden* (Leiden:

- Primavera Pers)
- Huistra, Hieke (2010), 'Weg met pottenkijkers! Hoe het publiek verdween uit het Leids anatomisch kabinet', *Negentiende Eeuw*, 34: 193–208
- Huizinga, Johan (1925), 'De academische gebouwen', in: *Pallas Leidensis MCMXXV* (Leiden: Van Doesburgh), 19–36
- Hunter, John (1786), *Observations on Certain Parts of the Animal Oeconomy* (London)
- Hunter, William (1784), *Two Introductory Lectures, Delivered by Dr. William Hunter, to His Last Course of Anatomical Lectures, at His Theatre in Windmill-Street* (London: Johnson)
- Hyrtil, Joseph (1865), *Handboek der praktische ontleedkunst als leidraad bij de anatomische oefeningen en tot het vervaardigen van praeparaten*, translated by Johannes Boogaard and Teunis Zaaier (Schiedam: H.A.M. Roelants)
- Jackson, Mark (ed) (2013), *The Oxford Handbook of the History of Medicine* (Oxford: Oxford University Press)
- Jacyna, L.S. (1983), 'Images of John Hunter in the Nineteenth Century', *History of Science*, 21: 85–108
- Jamin, Hervé (2001), *Kennis als opdracht. De Universiteit Utrecht, 1636–2001* (Utrecht: Matrijs)
- Janse, Geert Jan (2010), 'Out of Curiosity and for Instruction', in: Marjan Scharloo (ed), *Teylers Museum. A Journey in Time* (Haarlem: Teylers Museum), 11–29
- Jardine, Nicholas (1992), 'The Laboratory Revolution in Medicine as Rhetorical and Aesthetic Accomplishment', in: Andrew Cunningham and Perry Williams (eds), *The Laboratory Revolution in Medicine* (Cambridge: Cambridge University Press), 304–323
- Jaucourt, Louis de (1765), 'Leyde, Lugdunum Batavorum', in: Denis Diderot and Jean le Rond d'Alembert (eds), *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres ix* (Paris: Briasson; David; Le Breton; Durand), 451–452, available at <<http://encyclopedie.uchicago.edu>>
- Jensma, Goffe and Vries, H. de (1997), *Veranderingen in het hoger onderwijs in Nederland tussen 1815 en 1940* (Hilversum: Verloren)
- Jespersen, T. Christine, Rodriguez, Alicita and Starr, Joseph (eds) (2009), *The Anatomy of Body Worlds. Critical Essays on the Plastinated Cadavers of Gunther von Hagens* (Jefferson, NC: McFarland)
- Jones, Nora L. (2002), 'The Mütter Museum. The Body as Spectacle, Specimen, and Art' (unpublished doctoral dissertation, Temple University)
- Jonge, Hans de (1999), 'Sebald Justinus Brugmans (1763–1819)' (unpublished master's thesis, Leiden University)
- (2001), *Gids bij de tentoonstelling "Het vergeten fenomeen. Sebald J. Brugmans, 1763–1819: verzamelaar tussen koning, keizer en universiteit"*, edited by Tim Huisman (Leiden: Museum Boerhaave)
- (2005), 'Macht, machinaties en musea. Jan van der Hoeven, Hermann Schlegel en hun strijd om het Rijksmuseum van natuurlijke historie te Leiden', *Bijdragen en*

- mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 120: 177–206
- Jorink, Eric (2006), *Het “Boeck der Natuere”. Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods schepping 1575–1715* (Leiden: Primavera Pers)
- (2010), *Reading the Book of Nature in the Dutch Golden Age, 1575–1715* (Leiden: Brill)
- Josselin de Jong, Rodolphe (1895), *Cirrhosis hepatis* (Leiden: IJdo)
- KCL (King’s College London), ‘The Gordon Museum of Pathology – Contact Us’ <<http://www.kcl.ac.uk/gordon/contact.aspx>>, accessed on 2 March 2013
- Keith, Arthur (1908), *Abstract of Minutes of the Museum Committee, Royal College of Surgeons of England from 1800–1907* (London)
- Kernkamp, Gerhard Willem (1936), *De Utrechtsche universiteit, 1636–1936*, i: *De Utrechtsche academie, 1636–1815* (Utrecht: Oosthoek)
- Klaauw, C.J. van der (1926), *Het hooger onderwijs in de zoölogie en zijne hulpmiddelen te Leiden. Een historische schets naar aanleiding van het 50-jarig bestaan van het tegenwoordige zoölogisch laboratorium* (Leiden: Sijthoff)
- (1930), ‘Een verzameling uit den eersten tijd van de vergelijkende ontleedkunde (de collectie Brugmans)’, *De Natuur*, 50: 49–53, 73–78, 97–101, 122–126
- Klep, Paul M.M. and Kruithof, Brand (2008), ‘The Rise of Quantification and Statistics in Dutch Medical Research (1850–1940)’, in: Ida H. Stamhuis, Paul M.M. Klep, and Jacques G.S.J. van Maarseveen (eds), *The Statistical Mind in Modern Society. The Netherlands 1850–1940*, ii: *Statistics and Scientific Work* (Amsterdam: Aksant), 11–37
- Klestinec, Cynthia (2011), *Theaters of Anatomy. Students, Teachers, and Traditions of Dissection in Renaissance Venice* (Baltimore: Johns Hopkins University Press)
- Knaap, Emilie C. van der ([2001]), ‘Prof. dr. Jan Bleuland (1756–1838) en het Museum Bleulandium’ (unpublished master’s thesis, Utrecht University)
- Knappert, Laurentius (1906), *De ramp van Leiden, 12 januari 1807, na honderd jaar herdacht* (Schoonhoven: Van Nooten)
- Knoeff, Rina (2010), ‘Boerhaave at Leiden: *Communis Europae praeceptor*’, in: Ole Peter Grell, Andrew Cunningham, and Jon Arrizabalaga (eds), *Centres of medical excellence? Medical travel and education in Europe, 1500–1789* (Farnham: Ashgate), 269–286
- (2011), ‘The Visitor’s View. Early Modern Tourism and the Polyvalence of Anatomical Exhibits’, in: Lissa Roberts (ed), *Centres and Cycles of Accumulation in and Around the Netherlands* (Berlin: Lit Verlag), 155–176
- (2012), ‘From Where I Sit. Remembrance of Medicine Past’, *Times Higher Education Supplement* (published online 5 July 2012) <<http://www.timeshighereducation.co.uk/420434.article>>, accessed 18 March 2012
- (forthcoming), ‘Kiss of Death. The Dealings of Frederik Ruysch’s Anatomical Workshop’
- Knox, Frederick (1836), *The Anatomist’s Instructor, and Museum Companion. Being Practical Directions for the Formation and Subsequent Management of Anatomical Museums*. (Edinburgh: Black)

- Kong, Augustine et al. (2012), 'Rate of De Novo Mutations and the Importance of Father's Age to Disease Risk', *Nature*, 488: 471–475
- Koning, Pieter (1877), *Beschrijving van Chineesche schedels* (Leiden: Van der Hoek)
- Koster, Willem (1866), 'Levensbericht van Hidde Justuszn. Halbertsma', *Jaarboek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, 38–55
- Krauss, Nicole (2007), *Man Walks into a Room* (London: Penguin Books)
- Kwa, Chunglin (2011), *Styles of Knowing A New History of Science from Ancient Times to the Present* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press)
- Larson, Frances (2008), 'Anthropological Landscaping. General Pitt Rivers, the Ashmolean, the University Museum and the Shaping of an Oxford Discipline', *Journal of the History of Collections*, 20: 85–100
- Lauth, Ernest (1839), *Handboek der practische ontleedkunde*, translated by H.A. Schreuder, ii (Leiden: Van den Heuvel)
- Lawrence, Susan C. (1998), 'Beyond the Grave. The Use and Meaning of Human Body Parts, a Historical Introduction', in: Robert F. Weir (ed), *Stored Tissue Samples. Ethical, Legal, and Public Policy Implications* (Iowa City: University of Iowa Press), 111–142
- Lee, Paula Young (1997), 'The Musaeum of Alexandria and the Formation of the *Muséum* in Eighteenth-Century France', *Art Bulletin*, 79: 385–412
- LEI (Leiden University) (2010), 'Metamorfose (1776–1876)', (updated 18 May 2010) <<http://www.over.leidenuniv.nl/historie/metamorfose.html>>, accessed 20 February 2013
- Leidsch Dagblad* (1885), 'Gemengd nieuws', 13 April 1885, p. 2
- Leidse universiteit 400* (1975) (Amsterdam: Rijksmuseum Amsterdam)
- Leydsche Courant* (1867), 'Binnenlandsche berigten', 11 October 1867, p. 1
- Lieburg, Mart J. van (1987), 'De medische promoties aan de Nederlandse universiteiten (1815–1899)', *Batavia academica. Bulletin van de Nederlandse Werkgroep Universiteitsgeschiedenis*, 5: 1–17
- (1995), 'De natuurkundige staatsexamens voor medische studenten en de constructie van een natuurwetenschappelijke basis voor de artsopleiding tussen 1865 en 1880', *Gezina*, 18: 139–180
- LSC (Leidsch Studenten Corps) ([1834]), *Studenten-almanak voor het jaar 1835* (Leiden: Herdingh)
- ([1838]), *Studenten-almanak voor het jaar 1839* (Leiden: Herdingh)
- ([1849]), *Studenten-almanak voor het jaar 1850* (Leiden: Gerhard)
- ([1859]), *Leidsche studenten-almanak voor 1860* (Leiden: Engels)
- ([1860]), *Leidsche studenten-almanak voor 1861* (Leiden: Engels)
- ([1861]), *Leidsche studenten-almanak voor 1862* (Leiden: Engels)
- Ludmerer, Kenneth (1996), *Learning to Heal. The Development of American Medical Education* (Baltimore: John Hopkins University Press) (first published in 1985)

- Luiten van Zanden, Jan and Riel, Arthur van (2000), *Nederland 1780–1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling* (Amsterdam: Balans)
- LUMC (Leiden University Medical Center), ‘Anatomisch Museum’ <<https://www.lumc.nl/home/0003/71210065101221/90331050631221/>>, accessed 2 March 2013
- MacDonald, Helen (2006), *Human Remains. Dissection and Its Histories* (New Haven: Yale University Press)
- MacGregor, Arthur (2007), *Curiosity and Enlightenment. Collectors and Collections from the Sixteenth to the Nineteenth Century* (New Haven: Yale University Press)
- Macgregor, John (1835), *My Note Book*, i (London: John Macrone)
- Maerker, Anna (2011), *Model Experts. Wax Anatomies and Enlightenment in Florence and Vienna, 1775–1815* (Manchester: Manchester University Press)
- Margócsy, Dániel (2011), ‘A Museum of Wonders or a Cemetery of Corpses? The Commercial Exchange of Anatomical Collections in Early Modern Netherlands’, in: Sven Dupré and Christoph Lüthy (eds), *Silent Messengers. The Circulation of Material Objects of Knowledge in the Early Modern Low Countries* (Berlin: Lit Verlag), 185–215
- Marshall, Tim (1995), *Murdering to Dissect. Grave-robbing, “Frankenstein” and the Anatomy Literature* (Manchester: Manchester University Press)
- Matyssek, Angela (2002), *Rudolf Virchow, das pathologische Museum. Geschichte einer wissenschaftlichen Sammlung um 1900* (Darmstadt: Steinkopff)
- Maulitz, Russell C. (2002), *Morbid Appearances. The Anatomy of Pathology in the Early Nineteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press)
- (2009), ‘Pathology’, in: Peter J. Bowler and John V. Pickstone (eds), *The Cambridge History of Science*, vi: *The Modern Biological and Earth Sciences* (Cambridge: Cambridge University Press), 367–381
- Mazzolini, Renato G. (2004), ‘Plastic Anatomies and Artificial Dissections’, in: Soraya Chadarevian and Nick Hopwood (eds), *Models. The Third Dimension of Science* (Stanford: Stanford University Press), 170–206
- McLeary, Erin Hunter (2001), ‘Science in a Bottle. The Medical Museum in North America, 1860–1940’ (unpublished doctoral dissertation, University of Pennsylvania)
- Meerman, J. (1807), *De commissie tot de formatie der Openbare en Koninklijke Hooge scholen, en de aanmoediging van de wetenschappen en der geleerden aan Zijne Majesteit den Koning* (The Hague)
- Meerten, A.B. van (1829), *Reis door het Koninkrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg, voor jonge lieden*, v (Amsterdam: Schalekamp en Van de Grampel)
- Molewater, Jan Bastiaan (1999), ‘Hoe zal het met mij afloopen’. *Het studentendagboek 1833–1835 van Jan Bastiaan Molewater*, edited by Henk Eijssens (Hilversum: Verloren)
- Molhuysen, P.C. (1923), *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit*, vi: *10 Febr. 1765–21 Febr. 1795* (The Hague: Nijhoff)

- (1924), *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit*, vii: 23 Febr. 1795–30 Dec. 1811 (The Hague: Nijhoff)
- Morgan, Lynn M. (2009), *Icons of Life. A Cultural History of Human Embryos* (Berkeley: University of California Press)
- Morton, Timothy (ed) (2002), *A Routledge Literary Sourcebook on Mary Shelley's "Frankenstein"* (London: Routledge)
- Negus, Victor (1966), *History of the Trustees of the Hunterian Collection* (Edinburgh: Livingstone)
- Niermeyer, Joh. Hendr. Ant. (1879), *Neuropathologische onderzoekingen* (Leiden)
- 'Notizen' (1865), *Wiener Medizinische Wochenschrift*, 15 (29): 507–508
- Nutton, Vivian and Porter, Roy (eds) (1995), *The History of Medical Education in Britain* (Amsterdam: Rodopi)
- Nyhart, Lynn K. (1995), *Biology Takes Form. Animal Morphology and the German Universities, 1800–1900* (Chicago: University of Chicago Press)
- (1996), 'Natural History and the "New" Biology', in: Nicholas Jardine, James A. Secord, and Emma C. Spary (eds), *Cultures of Natural History* (Cambridge: Cambridge University Press), 426–443
- Nys, Liesbet (2012), *De intrede van het publiek. Museumbezoek in België 1830–1914* (Leuven: Universitaire Pers Leuven)
- Orioli, I.M. et al. (1995), 'Effect of Paternal Age in Achondroplasia, Thanatophoric Dysplasia, and Osteogenesis Imperfecta', *American Journal of Medical Genetics*, 59: 209–217
- Otterspeer, Willem (1985), 'Vereenvoudiging en bezuiniging. Een negentiende eeuwse discussie over taakverdeling en concentratie', in: Fr. van der Meer (ed), *Universiteit in beweging. Een aantal beschouwingen bij gelegenheid van het 410-jarig bestaan van de Rijksuniversiteit te Leiden* (Leiden: Rijksuniversiteit Leiden), 239–261
- (1992), *De wiekslag van hun geest. De Leidse universiteit in de negentiende eeuw* (The Hague: Stichting Hollandse Historische Reeks)
- (2005), *Groepsportret met dame*, iii: *De werken van de wetenschap. De Leidse universiteit, 1776–1876* (Amsterdam: Bert Bakker)
- Outram, Dorinda (1984), *Georges Cuvier. Vocation, Science, and Authority in Post-revolutionary France* (Manchester: Manchester University Press)
- Paget, James (1885), *Descriptive Catalogue of the Pathological Specimens Contained in the Museum of the Royal College of Surgeons of England*, iv: *Morbid Conditions of the Urinary Organs, of the Nervous System and Organs of Special Senses, of the Generative Organs and Breast, and the Anatomy of the Stumps* (2nd edn, London: Churchill)
- Payne, Lynda (2007), *With Words and Knives. Learning Medical Dispassion in Early Modern England* (Aldershot: Ashgate)
- Pearce, Susan M. (1992), *Museums, Objects and Collections: A Cultural Study* (Leicester: Leicester University Press)
- Pickstone, John V. (1994), 'Museological Science? The Place of the Analytical Comparative

- in Nineteenth-Century Science, Technology and Medicine', *History of Science*, 32: 111–38
- (2000), *Ways of Knowing. A New History of Science, Technology and Medicine* (Chicago: University of Chicago Press)
- Pirson, Chloé (2009), *Corps à corps. Les Modèles anatomiques entre art et médecine* (Paris: mare & martin)
- Porter, Theodore M. (1986), *The Rise of Statistical Thinking, 1820–1900* (Princeton: Princeton University Press)
- Pots, Roel (2000), *Cultuur, koningen en democraten. Overheid & cultuur in Nederland* (Nymegen: SUN)
- 'Professor Brühl's erste diesjährige Sonntagsvorlesung, abgehalten im Sammlungssaale des zootomischen Universitäts-Institutes. (Nach einer revidirten stenographischen Aufzeichnung.)' (1866), *Wiener Medizinische Wochenschrift*, 16 (7): 115–117
- Pruys van der Hoeven, Cornelis (1866), *Akademieleven* (Amsterdam: Van der Post)
- Quant, C.A.J. (1903), 'In Memoriam T. Zaaijer', *Studenten Weekblad Minerva*, 27 (29): 1
- RCS (Royal College of Surgeons of England), 'Information for Visitors to the Wellcome Museum of Anatomy and Pathology' <<http://www.rcseng.ac.uk/museums/wellcome/information-for-visitors>>, accessed 2 March 2013
- Reddingius, R.A. (1914), 'Het pathologisch-anatomisch laboratorium', in: Is. van Dijk et al. (eds), *Academia Groningana, MDCXIV–MCMXIV. Gedenkboek ter gelegenheid van het derde eeuwfeest der Universiteit te Groningen* (Groningen: Noordhoff), 500–511
- Reinarz, Jonathan (2005), 'The Age of Museum Medicine. The Rise and Fall of the Medical Museum at Birmingham's School of Medicine', *Social History of Medicine*, 18: 419–437
- Rheinberger, Hans-Jörg (2003), 'Präparate – "Bilder" ihrer selbst. Ein bildtheoretische Glosse', in: *Bildwelten des Wissens. Kunsthistorisches Jahrbuch für Bildkritik*, 1.2: *Oberflächen der Theorie* (Berlin: Akademie Verlag), 9–19
- (2010), *An Epistemology of the Concrete. Twentieth-Century Histories of Life*, translated by G.M. Goshgarian (Durham: Duke University Press)
- Richardson, Ruth (2000), *Death, Dissection and the Destitute. The Politics of the Corpse in Pre-Victorian Britain* (2nd edn, Chicago: Chicago University Press)
- (2006), 'Human Dissection and Organ Donation. A Historical and Social Background', *Mortality*, 11: 151–165
- Robertson, H.E. and Lundquist, Richard (1934), 'The Preparation of Pathologic Specimens for Exhibition Purposes', *Bulletin of the International Association of Medical Museums*, 13: 31–32
- Roelevink, J. (1992), "'Eenen eik, die hondert jaren behoefde, om groot te worden.'" Koning Willem I en de universiteiten van het Verenigd Koninkrijk', in: C.A. Tamse and Els Witte (eds), *Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk, 1815–1830* (Brussel: VUB-Press), 286–309

- (1992–93), ‘Het rapport van de commissie Van der Duyn van Maasdam over het hoger onderwijs uit 1814’, *Batavia academica. Bulletin van de Nederlandse Werkgroep Universiteitsgeschiedenis*, 10: 1–61
- Rooy, Laurens de (2011), *Snijburcht. Lodewijk Bolk en de bloei van de Nederlandse anatomie* (Amsterdam: Amsterdam University Press)
- Rooy, Laurens de and Bogaard, Hans van den (2009), *Forces of Form* Simon Knepper, Johan Kortenray, and Anton Moorman (eds), (Amsterdam: Amsterdam University Press)
- Rooy, Piet de (2002), *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam: Mets & Schilt)
- Rosner, Lisa (2010), *The Anatomy Murders. Being the True and Spectacular History of Edinburgh’s Notorious Burke and Hare and of the Man of Science Who Abetted Them in the Commission of Their Most Heinous Crimes* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press)
- Rupp, Jan C.C. (1990), ‘Matters of Life and Death. The Social and Cultural Conditions of the Rise of Anatomical Theatres, with Special Reference to Seventeenth-Century Holland’, *History of Science*, 28: 263–87
- (2002), ‘Het theatrum anatomicum: publiekscommunicatief fossiel of “archetype”’, *Gewina*, 25: 191–209
- SAE (Stichting Academisch Erfgoed) (2006), *Medisch erfgoed* [website] <<http://www.medischerfgoed.nl>>, accessed 8 March 2013
- Sandifort, Eduard (1793a), *Museum Anatomicum Academiae Lugduno-Batavae*, i (Leiden: Luchtmans)
- (1793b), *Museum Anatomicum Academiae Lugduno-Batavae*, ii (Leiden: Luchtmans)
- Sandifort, Gerard (1827), *Museum Anatomicum Academiae Lugduno-Batavae*, iii (Leiden: Luchtmans)
- (1835), *Museum Anatomicum Academiae Lugduno-Batavae*, iv (Leiden: Luchtmans)
- (1838–43), *Tabulae craniorum diversarum nationum*, 3 vols (Leiden: Luchtmans)
- Sappol, Michael (2004), ‘“Morbid Curiosity”. The Decline and Fall of the Popular Anatomical Museum’, *Common-Place* [online journal], 4 (2) <<http://www.common-place.org/vol-04/no-02/sappol/>>, accessed 8 March 2013
- Sawday, Jonathan (1996), *The Body Emblazoned. Dissection and the Human Body in Renaissance Culture* (London: Routledge)
- Schickore, Jutta (2007), *The Microscope and the Eye. A History of Reflections, 1740–1870* (Chicago: University of Chicago Press)
- Schnalke, Thomas (2004), ‘Casting Skin. Meanings for Doctors, Artists, and Patients’, in: Soraya Chadarevian and Nick Hopwood (eds), *Models. The Third Dimension of Science* (Stanford: Stanford University Press), 170–206
- Schultka, Rüdiger and Neumann, Josef N. (eds) (2007), *Anatomie und Anatomische Sammlungen im 18. Jahrhundert* (Berlin: Lit Verlag)
- Secord, James A. (2004), ‘Knowledge in Transit’, *Isis*, 95: 654–672
- Silliman, Benjamin (1812), *A Journal of Travels in England, Holland, and Scotland, and of Two Passages over the Atlantic, in the Years 1805 and 1806*, ii (2nd edn, Boston: T. B. Wait)

- Skloot, Rebecca (2011), *The Immortal Life of Henrietta Lacks* (London: Pan Books)
- Sluijter, Ronald (2004), “Tot circaet, vermeerderinge ende heerlyckmaeckinge der universiteyt”. *Bestuur, instellingen, personeel en financiën van de Leidse universiteit, 1575–1815* (Hilversum: Verloren)
- South, John (1825), *The Dissector's Manual. A New Edition, with Additions and Alterations* (London: E. Cox)
- Stern, Megan (2006), ‘Dystopian Anxieties Versus Utopian Ideals. Medicine from Frankenstein to the Visible Human Project and Body Worlds’, *Science as Culture*, 15: 61–84
- Suringar, Gerard Conrad Bernard (1866a), *Pars supellectilis anatomicae, sive Catalogus speciminum pathologico-anatomicorum, quae in usus privatos a se collecta, praeparata et ordine disposita, Academiae Leidensi vivus* (Leiden: Drabbe)
- (1866b), ‘De Leidsche geneeskundige faculteit in het begin der achttiende eeuw. Boerhaave en zijne ambtgenooten’, *Nederlands tijdschrift voor geneeskunde*, 10: 1–39
- (1866c), ‘Het theoretisch-geneeskundig onderwijs van Boerhaave. De klinische lessen door hem en zijn ambtgenoot Herman Oosterdijk Schacht gegeven’, *Nederlands tijdschrift voor geneeskunde*, 10: 199–225
- Swaving, Cornelis (1861), ‘Eerste bijdrage tot kennis der schedels van volken in den Indischen archipel’, *Natuurkundig tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 23: 241–289
- Swinden, J.H. van et al. (1809), *Vertoog over de universiteiten, met betrekking tot het stelsel van openbaar onderwijs, en tot alle de inrigtingen die tot hetzelfde, middellijk of onmiddellijk behooren* (Amsterdam)
- Sysling, Fenneke (2013), ‘The Archipelago of Difference. Physical Anthropology in the Netherlands East Indies, ca. 1890–1960’ (unpublished doctoral thesis, VU University Amsterdam)
- Taylor, Shephard (1927), *The Diary of a Medical Student During the Mid-Victorian Period, 1860–1864* (Norwich: Jarrold)
- Theunissen, Bert (2000), *Nut en nog eens nut. Wetenschapsbeelden van Nederlandse natuuronderzoekers, 1800–1900* (Hilversum: Verloren)
- Tibbe, Lieske and Weiss, Martin (eds) (2010), ‘Druk bekeken. Collecties en hun publiek in de negentiende eeuw’, special issue, *De negentiende eeuw*, 34 (3)
- Tolarova, M.M. et al. (1997), ‘Birth Prevalence, Mutation Rate, Sex Ratio, Parents’ Age, and Ethnicity in Apert Syndrome’, *American Journal of Medical Genetics*, 72: 394–398
- Topham, Jonathan R. (2009), ‘Introduction to Focus. Historicizing “Popular Science”’, *Isis*, 100: 310–318
- USC (Utrechtsch Studenten-Corps) ([1864]), *Utrechtse studenten almanak voor het jaar 1865* (Utrecht: Van Schoonhoven)
- Vanpaemel, Geert (2002), ‘Het getal regeert de wereld. Adolphe Quetelet en de wetten van de samenleving’, in: Frans van Lunteren, Bert Theunissen, and Rienk Vermij (eds), *De opmars van deskundigen. Souffleurs van de samenleving* (Amsterdam: Amsterdam

- University Press), 45–57
- Verhuell, Alexander (1847a), ‘No. 470, Hoogewoerd. Eene legende’, in: *Studenten-almanak voor het jaar 1847* (Leiden: Gebhard), 152–160
- (1847b), *Zoo zijn er! Studentenschetsen* (Arnhem: Gouda Quint), available at <<http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/GAL01:10>>
- (1853), *Schetsen met de pen* (Amsterdam: Gebhard)
- (1882), *Eerste en laatste studentenschetsen* (Arnhem: Gouda Quint)
- Verwaal, Ruben (2010), ‘Sane and Morbid Anatomy. The Studies and Specimens of Professor Jan Bleuland’ (unpublished master’s thesis, Utrecht University)
- Virchow, Rudolf Ludwig Karl (1901), *Das neue Pathologische Museum der Universität zu Berlin* (Berlin: Hirschwald)
- Visser, Robert Paul Willem (1996), ‘Jan Bleuland (1756–1838). Hartstochtelijk verzamelaar’, in: Hervé Jamin (ed), *Zes keer zestig. 360 jaar universitaire geschiedenis in zes biografieën* (Utrecht: Universiteit Utrecht), 47–55
- Voorhelm Schneevogt, Gustaaf Eduard (1847), review of Carl Rokitansky, *Handboek der bijzondere ziektekundige ontleedkunde*, transl. and ed. by Jac. Moleschott, in: *De Gids*, 1847, 312–337
- Vosters, Rik and Weijermars, Janneke (eds) (2011), *Taal, cultuurbeleid en natievorming onder Willem I* (Brussel: Paleis der Academiën)
- Wachelder, Joseph (1992), *Universiteit tussen vorming en opleiding. De modernisering van de Nederlandse universiteiten in de negentiende eeuw* (Hilversum: Verloren)
- Wallé, Dalila (2007), *Leiden Medical Professors 1575–1940* (Leiden: Museum Boerhaave / Leids Universitair Medisch Centrum)
- Whitehead, Christopher (2009), *Museums and the Construction of Disciplines. Art and Archaeology in Nineteenth-Century Britain* (London: Duckworth)
- Wijhe, Jan Willem van (1909), *Onderwijs en laboratorium bij de ontleedkunde* (Groningen: Wolters)
- Wijs, Ivo de, Boven, Erica van and Praamstra, Olf (eds) (2010), *Het gruwelkabinet. Dertien horrorverhalen uit de negentiende eeuw* (Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep)
- Witkam, H.J. (1968), ‘Over de anatomieplaats, de Albinussen en de Sandiforts’ (unpublished typescript, Leiden)
- (1980), *Catalogues of All the Chiefest Rarities in the Publick Anatomie Hall of the University of Leyden* (Leiden)
- Wolf, H.C. de (1983), ‘Bibliografie. Onderwijs en opvoeding in de Noordelijke Nederlanden’, in: D.P. Blok (ed), *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, xi (Weesp: Fibula-Van Dishoeck), 392–393
- Zaaijer, Teunis (1862), *Beschrijving van twee vrouwenbekkens uit den Oost-Indischen archipel* (Leiden: Van Doesburgh)
- (1866), *Het gewigt eener doelmatige ontleedkundige techniek* (Leiden: Hazenberg)
- Zoeteman, Martine (2011), *De studentenpopulatie van de Leidse universiteit, 1575–1812. “Een volk op zyn Siams gekleet eenige mylen van Den Haag woonende”* (Leiden: Leiden University

- Press), available at <<https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/16453>>
- Zonneveld, Peter van (1983), *De ontslapen geliefde. Verhalen uit de Romantiek* (Amsterdam: Bakker)
- Zuidervaart, Huib J. (2007), 'Academische schouwplaatsen en hun collecties. Het begin van de Nederlandse universitaire verzamelingen', in: Tiny Monquil-Broersen (ed), *Universitaire collecties in Nederland. Nieuw licht op academisch erfgoed* (Zwolle: Waanders), 11–20
- (2009), 'Het in 1658 opgerichte "Theatrum Anatomicum" te Middelburg. Een medisch-wetenschappelijk en cultureel convergentiepunt in een vroege stedelijke context', *Archief. Vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland*, 2009: 73–140
- Zwijnenberg, Robert (2011), 'Brains, Art and the Humanities', in: Francisco Ortega and Fernando Vidal, *Neurocultures: Glimpses into an Expanding Universe* (Frankfurt am Main: Peter Lang), 293–310